

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ОГЛЯД ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Скільки існує людство, стільки існують і права кожної окремої людини, незалежно від того, чи визнавалися вони як такі у кожному окремому суспільстві, на кожному конкретному етапі його розвитку, чи ні. За часів давньої Греції ці питання цікавили Піфагора, Платона, Аристотеля, Епікура, стоїків Діогена Лаертського та Плутарха. В епоху середньовіччя питанню вивчення прав і свобод приділяв увагу Фома Аквінський, а пізніше, в епоху Відродження, видатний мислитель Нікколо Макіавеллі. Це також такі видатні українські діячі, як Феофан Прокопович (1681–1736), Г.С. Сковорода (1722–1794), Я.П. Козельський (1728–1764), М.О. Максимович (1804–1873), М.І. Костомаров (1817–1885), Т.Г. Шевченко (1814–1861), І.Я. Франко (1856–1916), О.Ф. Кістяковський (1833–1885). Пізніше, вже за радянських часів, за дослідженнями З.В. Ромовської, першу спробу проаналізувати стан особистих немайнових прав в СРСР, порівнявши їх з правами в капіталістичних країнах, було зроблено К. Флейшиць [1].

Протягом ХХ ст. і дотепер питаннями вивчення особистих немайнових прав займалися такі вчені-юристи, як О.С. Іоффе, С.Н. Братусь, М.С. Малєїн, Д.В. Боброва, Л.О. Корчевна, А.І. Загорулько, Л.О. Красавчикова, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, О.М. Ерделевський. На сучасному етапі розвитку правової науки тема особистих немайнових прав лишається досить актуальною. Вивченню цієї теми приділяють багато уваги сучасні вчені як в Україні, так і за її кордонами.

Особисті немайнові права – це права, які нерозривно пов'язані із самою сутністю людини – це право на життя, здоров'я, працю, освіту, висловлювання, віросповідання, честь, гідність, ділову репутацію, безпечне навколишнє середовище, і цей перелік можна нескінченно продовжувати. Права людини належать їй від народження, є невід'ємними від особистості, незалежно від того, чи визнає це кожна окрема держава. Наявність прав і свобод у кожної окремої людини обумовлює здорову атмосферу в суспільстві, впорядковує взаємозв'язки в суспільстві, протидіє конфліктам і протиборствам, але за умови, що здійснення цих прав і свобод окремою людиною не заважає оточуючим.

Звичайно, за часів появи перших згадок про права людини такої розгортаної класифікації проведено не було. В ті часи взагалі навряд чи можна було говорити хоч би про якусь класифікацію. Права людини на початку свого відокремлення більше мали морально-етнічне, духовно-культурне та релігійне значення. Правила поведінки у первісному суспільстві мали синкретичний характер. Вони являли собою стійкі звички, засновані на уявленнях про корисне та шкідливе. Мононорми первісного суспільства були покликані зберегти лад у суспільстві, та його цілісність. Вони не виділяли нікого з членів цього суспільства, і тому ми не можемо говорити про індивідуальність особистості того часу. Пізніше, з появою держави як суспільного утворення, з'являються правові норми, які регулюють суспільні відно-

сини, але люди того часу ще не були здатні відокремлювати права людини як окрему ланку в системі права. В раних державах того часу правові норми були засновані на насильстві та державному примусі. Вся влада була сконцентрована в руках правлячої еліти. За цих умов рівень свободи підкореного члена суспільства був зведений нанівець, всі права належали верхній владі, а прості громадяни мали лише обов'язки.

Процесу розвитку ідеї про права людини притаманні як *кількісні*, так і *якісні* зміни. На це звертає увагу, зокрема, О.Ф. Скакун. Кількісні зміни знання про права людини (його збільшення, уточнення, конкретизація, збільшення обсягу і т.ін.) відбуваються в цілому з позицій і в межах того чи іншого поняття права. Якісні зміни ідеї прав людини пов'язані з переходом від попереднього до наступного визначення права. Безумовно, кожне нове розуміння прав людини є якісний стрибок в юридичному пізнанні [2, с.183].

Вже за часів «гомерівської Греції» (кінець II тисячоліття до н. е.) елліни оперують, зокрема, такими термінами, як *діке* (правила, справедливість), *теміс* (звичай, звичаєве право), *тиме* (честь, почесне право – зазіхання), *номос* (закон) [3, с.399]. У 594 р. до н.е. **Солон** знищив боргове рабство, ввів в Афінах помірну цензову демократію, основною ідеєю якої була ідея компромісу знаті і демосу, багатих та бідних. В своїх елегіях Солон підкреслював, що він дав закони «*простому із знатним нарівні*» [3, с.400-401]. Тобто всі громадяни в рівній мірі знаходяться під захистом закону і підкоряються йому.

За дослідженнями Нерсесянц В.С., вперше вирізнення прав людини як *елемента правової системи* ми зустрічаємо в згадках про давньогрецькі поліси, де з'являються умови для реалізації рівних політичних прав громадян. Це перш за все ідеї софістів Стародавньої Греції про природну рівність і свободу всіх людей, які були висловлені Протагором, Антифоном, Алкідамом, Сократом. Так, Антифонт (бл. 400 р. до н. е.) обґрунтував положення про рівність всіх людей від природи, посилаючись на те, що у всіх людей – еллінів і варварів, шляхтичів і простолюдинів – є одні й ті самі природні потреби. Нерівність же людей витикає з людських законів, а не з природного стану речей [3, с.406]. Софіст Лікофрон «особисті права людини» вважав тим природним правом, за для гарантування якого, власне, і було створено державу. Ця концепція ґрунтується на уявленнях про природну рівність людей (і про рівність їх «особистих прав») [3, с.408]. Пізніше римляни внесли в правову думку ідею про розподіл влади та природні права кожної особи. Але, хоча римське право і слугує певним прикладом у розробці норм права багатьох інститутів приватного права, моральний бік особистості знайшов у ньому лише поверхове відображення. Розвиток римського права відбувався в основі своїй в інтересах торговельного, комерційного обороту, а про *рівність* усіх членів суспільства, що є найважливішою передумовою *закріплення* особистих немайнових прав на рівні держави (ми говоримо лише про *закріплення*, бо, ще раз підкреслимо, що особисті немайнові права фізичної особи є *природними*, але можливість їх *реалізації* в тій чи іншій державі залежить від рівня їх *закріплення* в державі), прав для всіх, незалежно від будь-яких зовнішніх факторів, годі й говорити.

За римським правом раб не визнавався людиною юридично і розглядався як *об'єкт*, а не *суб'єкт* права.

Перші спроби обмежити безмежну владу держави ми зустрічаємо, як це не дивно, у феодалному суспільстві. В цей час з'являється все більше згадок про існування прав людини, і, хоча зберігаються станові розбіжності, за якими різні кола людей мають різні як за змістом, так і за обсягом права – привілеї членів різних станів, але це є вже значним кроком на шляху до ствердження прав людини. Саме в той час були прийняті такі важливі документи, як *Велика хартія вольностей* (1215 р.), яка обмежувала безмежну владу королівських чиновників, передбачаючи можливість відповідальності лише за умови винесення законного вироку. Так, Хартія проголошувала, що «Ни один свободный человек не будет арестован или заключен в тюрьму, или лишен владения, или каким-либо (иным) способом обездолен, и мы не пойдём на него и не пошлём на него иначе, как по законному приговору равных его (его пэров) и по закону страны» [Цит. за: 4, с.133–137]. Але варто відмітити, що в ті часи суспільство було побудоване на засадах феодалізму, коли юридична рівність всіх громадян перед державою була відсутня. На це вказує вступна частина Хартії, де сказано, що вільності, які передбачені Хартією, були пожалувані «*всем свободным людям королевства нашего*» [Цит. за: 4, с.133–137].

Паралельно активно розвивається і світова філософсько-правова думка. Основою філософії того часу є теологічні дослідження. Саме в протестантизмі вперше були сформовані ідеї, які є підґрунтям європейської концепції про права людини:

- **право на свободу совісті,**
- **право на життя,**
- **право на власність** [5, с. 68].

Першими актами, які закріплювали права людини на державному рівні були *Хабеас Корпус Акт* (Акт про краще забезпечення свободи підданого і про попередження ув'язнень за морями) (1679 р.) та *Біль про права* (1689 р.). *Хабеас Корпус Акт* встановлював гарантії недоторканності особи, принцип презумпції невинуватості, неможливості затримання особи без рішення суду та інші, дуже важливі для захисту прав особистості положення. Так, *Хабеас Корпус Акт* проголошував, що «...ніяка особа або особи, звільнені...по якому-небудь Habeas corpus, не можуть бути коли-небудь надалі ув'язнені або заарештовані за той самий злочин якою б то не було особою, інакше як за законним ходом судової справи або з наказу...суду» [Цит. за: 6, сс.41–45]. *Біль про права* встановлював свободу висловлювань та дебатів у парламенті, вільні вибори в парламент та звернення підданих з петицією до свого короля: «...духовні і світські лорди та общини...заявляють...таке: ...звернення з клопотанням до короля є право підданих, і всяке затримання і переслідування за такі клопотання незаконні. ...вибори в члени парламенту мають бути вільними. ...свобода слова, дебатів і актів у парламенті не повинна бути обмежувана і піддавана контролеві в якому-небудь суді або місці, крім парламенту» [Цит. за: 7, сс.235–236].

Прийнята у 1776 р. Американська *Декларація незалежності* висловила фундаментальний принцип, на якому ґрунтується демократична форма правління: «Ми вважаємо за очевидну істину те, що всі люди створені рівними, що вони наділені творцем визначеними невід’ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення щастя» [Цит. за: 6, сс.10–13]. Французька *Декларація прав людини і громадянина* 26 серпня 1789 року вперше закріпила на законодавчому рівні принцип формальної рівності всіх громадян перед законом: «люди народжуються вільними і рівними в правах», виклала «природні, невідчужувані і священні права людини»: особиста свобода, власність, безпека і опір пригнобленню [8, с.137–139]. Вперше у світовій практиці у Декларації було закріплено загальнодозволяючий принцип регулювання правових відносин («Все, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, чого закон не приписує»), проголошено свободу думки, слова, друку, але ж з обмеженням щодо відповідальності за зловживання цією свободою: «...Ніхто не повинен бути стурбований за свої переконання, навіть релігійні, якщо їх прояви не порушують громадського ладу, встановленого законом. ...Вільний обмін думками і переконаннями є одне з найцінніших прав людини, кожен громадянин може, отже, вільно говорити, писати, друкувати при умові відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, визначених законом» [Цит. за: 8, с.137–139].

Невдовзі після проголошення згаданої декларації, у Франції було прийнято Конституцію 1791 року, яка на вищому державному рівні закріплювала проголошені Декларацією цінності: свободу пересування, свободу висловлювань як усно, так і письмово, свободу мирних зборів, та свободу звернення до органів влади. Було встановлено обмеження законодавчої влади щодо можливості перешкоджання здійсненню природних прав громадян.

Поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних і культурних прав, яке було сформоване в період після першої світової війни в результаті боротьби народів за покращення свого економічного становища та покращення соціального статусу і знайшло своє втілення після другої світової війни у *Всесвітній декларації прав людини* 1948 р. та *Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права* 1966 р.

Правам людини велику увагу приділяють і вчені-філософи.

У роботі «Про право війни та миру» *Гуго Гроцій* (1583–1645) звертається до ідеї природного права: «Право естественное есть предписание разума, коим то или иное действие, в зависимости от его соответствия или противоречия самой разумной природе, признается либо морально позорным, либо морально необходимым; а, следовательно, такое действие или воспрещено, или же предписано самим богом, создателем природы» [Цит. за: 9, с.71]. До сфери природного права відносяться права особи на життя, гідність, власність. Посилаючись на Аристотеля, Гроцій відокремлює природне право від волевстановленого (людського або божественного) права, яке визначається громадянською або божественною владою та є різним для різних держав і народів.

Томас Гоббс (1588–1679) розглядав природне право як свободу кожної людини робити все, що, на її думку, найбільш придатне для збереження її власної природи. Він дав визначення таким поняттям, як **цінність** людини та її **гідність**. Під **цінністю** він розумів власне **вартість** тієї чи іншої людини, і вона складає стільки скільки можна дати за користування нею. Ціну людини визначає не вона сама, а оточуючі її люди. **Гідність** людини – це **суспільна** її цінність, тобто, та оцінка, яку дає їй держава у вигляді посад, нагород. Також він виділяв такі поняття, як **шана** (могутність людини) та **ганьба** (відсутність могутності, пригнобленість): «Всякое владение, действие или качество, которое является доказательством и признаком могущества, почетно. ...Быть уважаемым немногими или никем – нечто позорное» [Цит. за: 10, с.121]. Він вважав, що всі люди є рівними від природи, бо природа всіх наділила рівними можливостями і потребами.

У XVIII ст., в епоху Просвітництва у Франції формуються нові погляди на природні права людини. Виходять з того, що всі люди мають спільну рису – це розум, який є істотною рисою людини, а, значить, є підстави вважати, що всі люди є рівними між собою. Тобто, необхідно знищувати станова нерівність та політичну тиранію.

Близькість до філософів Просвітництва демонструє і **Імануїл Кант** (1724–1804). Кант також вважав, що кожна людина володіє природженими, невід'ємними правами. Кант вважає, що права людини мають бути не лише **основою моралі**, але й **права**. Кант був першим з європейських філософів, хто розмежував ці дві категорії. Моральний обов'язок не мусить бути розглянутий як правовий, адже аморальне не завжди є правопорушенням [11]. Кант був одним з перших мислителів, хто поставив питання про права людини як основний принцип побудови людського суспільства.

Таким чином, епоха Просвітництва завершила специфічний європейський комплекс ідей, які породили концепцію природного права. Природне право розглядається як невід'ємне, надане від народження право кожної окремої людини на свободу, рівність, власність, безпеку, опір пригнобленню.

В Україні права і свободи людини було юридично закріплено в ряді конституційних законів на різних етапах розвитку нашої держави. Український конституційний процес має давні історичні традиції. Як відзначає в статті «Український Чорноморський Флот в часи Богдана Хмельницького» О. Грицак, ще в період Київської Русі на вічі укладалися договори між князем і народом, князем і його дружиною, що відображено в різних редакціях «Руської Правди» [12]. Цей документ мав конституційне значення і закріплював та регулював кримінально-правові, цивільно-правові, сімейні, кримінально- та цивільно-процесуальні відносини і встановлював відповідні суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Початок розвитку державно-правової думки в Україні можна прослідкувати в окремих джерелах, починаючи з XI ст. Це, зокрема, вже згадана «Руська правда», «Слово про закон і благодать» Іларіона (XI ст.), «Повість минулих літ» (XII ст.), «Повчання» Володимира Мономаха (XI-XII ст.), «Моління» Данила Заточника (XIII ст.) та ін. Ці джерела мали релігійно-

філософський та політико-правовий зміст і були спрямовані на вирішення актуальних для того часу суспільних питань державно-правового характеру.

Важливий етап розвитку державно-правової думки для територій, на яких знаходиться теперішня Україна, був пов'язаний з перебуванням України в XV–XVI ст. в складі Великого князівства Литовського.

У XVI–XVIII ст. на території України діяв збірник законів феодально-го права, який мав назву *Литовський статут*. Він мав три редакції: 1529, 1566 та 1588 рр. Цей документ має особливу цінність, бо саме в ньому були відтворені демократичні ідеї та принципи того часу. Так, було проголошено рівність всіх та особисту відповідальності перед законом: «Всех у великом князстве Литовском одним правом мают сужоны быти. ...Не мает никто ни за кого терпети але кожды сам за себе» [Цит. за: 13, с.62–63]. Також проголошувалися ідеї суверенності народу і держави, віротерпимість (але обмежену, лише для християнських релігій). Були встановлені положення про особисту недоторканність: «Человек вольный за жаден выступок в невольню выдан быти не маеть» [Цит. за: 13, с.118]. Заборонялося одруження жінки без її на те згоди та ін.

Але, варто відзначити, що всі ці положення стосувалися лише шляхетних осіб. Простим же людям деякі права були надані лише литовським статутом 1588 року, де було встановлено відповідальність шляхтичів за завдання фізичної шкоди простим людям [13, с.128].

У Новий час велику для формування демократичного суспільства України роль відіграла Конституція Пилипа Орлика 1710 р. Нею було встановлено цілий ряд демократичних засад того часу. Зокрема, положення про те, що до обов'язку Гетьмана входило «пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладати надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог... Через це нехай пани Полковники, Сотники, Отамани, Урядники і Виборні не наважуються пригноблювати свою домашню челядь і рядових (козаків), а особливо рядових простолюдинів, які не знаходяться у прямій залежності від їхніх урядів чи в їхньому особистому підданстві...» [Цит. за: 13, с.196]. Також, Конституція вперше запропонувала обмеження влади гетьмана шляхом розподілу її на три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову.

В той же час варто згадати про те, що українська земля досить тривалий проміжок часу входила до складу Російської імперії, а тому на її території суб'єктивні права та юридичні обов'язки людини регулювалися Зібранням малоросійських прав (1807 р.) та збірником «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). У цих нормативних актах закріплювалися шлюбно-сімейні, цивільні, кримінально-правові та процесуальні, земельні та деякі інші суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Філософсько-правова думка в Україні в цей час також не стояла на місці. Українські діячі-філософи зробили значний внесок в розвиток європейського суспільства, формування суспільної свідомості свого народу, яка ґрунтується на глибокій повазі до гідності особистості та суспільному визнанні цінності кожної людини.

Цікавим релігійним твором, в якому були сформульовані погляди на звичаєве і писане право, обов'язковість вимог писаного права для всіх суб'єктів, а також обов'язок держави захищати права і свободи людини і громадянина є «Апокрисис» *Христофора Філарета*. На його думку, порушення прав і свобод людини підриває основи, на яких базується держава.

Феофан Прокопович (1681–1736) у своїх працях «Регламент духовний» (1721) і «Правда волі монаршей» (1722) висвітлював ідеї зміцнення світської влади, її незалежності щодо влади церковної, обґрунтовував теорію суспільного договору та вважав, що народ не має права розірвати суспільний договір і повинен виконувати обов'язки та підкорятися. Передавши свою владу правителю, народ ніяким суверенітетом не володіє.

На відміну від Прокоповича, прихильником прав і свобод людей був *Г.С. Сковорода* (1722–1794). Г.С. Сковорода засуджував кріпосне право, феодалну систему побудови суспільства, найбільшою цінністю для людини визнавав волю, та відстоював республіканську форму правління.

Погляди *Я.П. Козельського* (1728–1764) ґрунтувалися на природному праві та суспільному договорі. Він вважав за доцільне об'єднання людей у державні утворення, і виходив з того, що основою правових норм повинно бути природне право. Всі громадяни однієї держави мають бути формально рівними перед законом, і, як рівноправна сторона суспільного договору, громадяни мають право розірвати договір і укласти новий.

Критичне ставлення до самодержавного устрою Росії, вимоги скасування кріпосного права, юридичне закріплення рівності, скасування смертної кари, тілесних покарань, та встановлення демократичного режиму вимагав *М.І. Костомаров* (1817–1885), лідер ліберально-буржуазної політичної організації в Україні – Кирило-Мефодіївського братства.

З середини XIX ст. значно було значно посилено увагу до проблеми прав людини. Важливим поштовхом до подальшого розвитку цієї проблематики стало скасування кріпосного права у 1861 р.

Значний внесок у розвиток формування ідеї прав людини в Україні було зроблено *М. Драгомановим*, який у останній чверті XIX ст. створив проект конституції під назвою «Вільна спілка». Однією з цілей проекту конституції було визначено права людини і громадянина як необхідна умова особистої гідності та розвитку. Проект конституції проголошував, зокрема, недоторканність особи та житла для поліції без судової постанови, недоторканність приватних листів і телеграм, вільний вибір місця проживання і занять, свободу мови, друку, свободу зборів, і т. ін. Всі громадяни визнавались рівними у правах та обов'язках [14]. Як бачимо, положення конституції привертають до себе увагу як такі, що відповідають сучасним вимогам до побудови демократичної конституції, і є досить сміливими для свого часу.

Перші спроби започаткувати демократичний конституційний лад в Україні були здійснені Центральною Радою після революційних подій 1917 р. Ці спроби знайшли своє вираження у чотирьох Універсалах, які були прийняті Центральною Радою. Також було розроблено і прийнято Конституцію УНР 1918 року, де було закріплено громадянські (право на життя,

честь, гідність, особисту недоторканність та ін.), політичні, соціальні, культурні та економічні права, яка, на жаль, так і не вступила в дію [15, с.52–62].

У 1919 р. в Україні було прийнято Конституцію. Після створення Союзу Радянських Республік у 1924 р. в Конституцію України 1919 року були внесені відповідні зміни, які, однак, не стосувалися прав і свобод людини і громадянина.

У 1936 р., у розпал сталінських репресій, було прийнято Конституцію СРСР, яку було проголошено найдемократичнішою у світі, а у 1937 р. на її основі Конституцію УРСР. Але насправді конституційні положення про права людини і громадянина не лише не дотримувалися, але й відкрито ігнорувалися.

Якщо ж звернутися до цивілістичного підходу до проблеми особистих немайнових прав, то перші спроби дослідити стан дотримання особистих немайнових прав у СРСР було здійснено дослідженнями З.В. Ромовської, К. Флейшиць [1]. Тобто, якщо в законодавстві до цього моменту і торкалися цієї теми, то це не було в ракурсі цивільного права. Вперше цивільно-правовий захист честі та гідності в СРСР та, відповідно, в УРСР, було проголошено в Основах цивільного законодавства Союзу РСР та союзних республік 1961 р., де ст.7 «Захист честі, гідності і ділової репутації» проголошувала право громадянина на спростування інформації, яка не відповідає дійсності [16, ст.525].

Звернемо увагу, що спричинення шкоди особистим немайновим правам фізичної особи, як правило, нерозривно пов'язане з завданням шкоди – чи то моральною, чи то матеріальною. І якщо відшкодування матеріальної шкоди законодавством того часу було передбачене, то про моральну шкоду мови ще не було. Великою перемогою у справі *захисту* особистих немайнових прав громадянина стало внесення змін до ст. 7, та доповнення ст.440¹ Цивільного кодексу УРСР 1963 р., якими, крім *спростування* неправдивої інформації, було встановлено право громадянина на *відшкодування моральної шкоди* [17].

Отже, перші, але такі важливі кроки до ствердження прав людини, і зокрема, особистих немайнових прав фізичної особи, було зроблено. У 1996 р. було прийнято Конституцію України, положення якої передбачали закріплення особистих немайнових прав не лише декларативно, але й забезпечення їх в реальному житті. В Конституції України права людини представлені як такі, без наявності яких власне людина не може існувати. Тобто, найважливішою цінністю в державі було проголошено людину, а всі інші сфери життя покликані для того, щоб забезпечити власне людське існування.

Досить тривалий час нові положення Конституції співіснували зі старими положеннями Цивільного кодексу УРСР. Було зрозуміло, що терміново необхідні зміни і уточнення. 16 січня 2003 р. був прийнятий Цивільний кодекс України, який містить в собі такі важливі для нас положення про особисті немайнові права фізичної особи [18]. У новому Цивільному кодексі України особистим немайновим правам фізичної особи присвячено книгу другу – «Особисті немайнові права фізичної особи». Це перша спроба

закріплення особистих немайнових прав фізичної особи на рівні Цивільного кодексу в Україні.

Проаналізувавши еволюційний розвиток поняття особистих немайнових прав фізичної особи, бачимо, що шлях, яким прямував цей розвиток, не можна назвати простим. Але сучасний рівень досягнень в галузі державного закріплення особистих немайнових прав фізичної особи показує, що пройдений шлях не був марним. З давніх-давен з усього ряду прав людини приділяли найбільшу увагу праву людини на життя і свободу. І, хоча, безперечно, ці права є найголовнішими для існування як окремої людини, так і суспільства в цілому, але ми бачимо, що на сучасному етапі розвитку права людини набули поширення і деталізації. Так, ми не уявляємо собі нашого життя без закріпленого на вищому законодавчому рівні права на ім'я, здоров'я, недоторканність житла, таємницю листування, безпечне навколишнє середовище, та багато інших прав, які здаються нам такими, що не потребують відстоювання. І нам важко уявити, що були колись такі часи, коли навіть не всі люди мали основне право – право на свободу. Тож ми маємо завжди пам'ятати про тривалий шлях, який пройшло людство у боротьбі за сучасний рівень розвитку цього правового інституту і ніколи не дозволяти зменшення, звуження або скасування прав вільної людини.

Список літератури: 1. Ромовська З.В. Особисті немайнові права фізичних осіб // Українське право. 1977. №1 (6). 2. Скакун О.Ф. Теория государства и права. Х., 2000. 3. Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. М., 2001. 4. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. Под ред. В.М. Корецкого. М., 1961. 5. Права человека: Учеб. пособие / А.Д. Гусев, Я.С. Яскевич, Ю.Ю. Гафарова и др.; Под общ. ред. А.Д. Гусева и Я.С. Яскевич. Мн., 2002. 6. Конституції буржуазних країн. К., 1936. 7. Хрестоматія з історії середніх віків. Т. II. Ч.2. К., 1939. 8. Нова історія в документах і матеріалах. За ред. М.М. Лукіна і В.М. Даліна. Вип. I. К., 1935. 9. Гуго Гроцій. О праве войны и мира: Репринт с изд. 1956 г. М., 1994. 10. Гоббс Томас. Избранные произведения в двух томах. Т.2. М., 1965. 11. Кант Иммануил Собрание сочинений в восьми томах. Юбилейное издание 1794–1994 / Под общ. ред. А.В. Гулыги. Т.4. Изд-во «Чоро». 1994. 12. Грицак О. Український Чорноморський Флот в часи Богдана Хмельницького // Літературна Україна. 1992. 25 червня. 13. Хрестоматія з історії держави та права України. Т.1. / За ред. В.Д. Гончаренка. К., 1997. 14. Драгоманов М.П. Опыт украинской социальной программы. Сводь и объяснения М. Драгоманова. Женева. 1884. 15. Хрестоматія з історії держави та права України. Т.2. / За ред. В.Д. Гончаренка. К., 1997. 16. Ведомости Верховного Совета СССР. 1961. №50. Ст. 525. 17. Відомості Верховної Ради України. 1993. №24. Ст. 259. 18. Відомості Верховної Ради України. 2003. №№ 40-44. Ст.356.

Надійшла до редколегії 25.01.05

І.О. Бандурка

СПИВІДНОШЕННЯ РОДОВОГО ТА БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО ОБ'ЄКТІВ ЗЛОЧИНУ: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПОБУДОВИ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

Усі погоджуються, що об'єкт злочину – це те, на що зазіхає злочин, але на цьому єдність поглядів кінчається. Зараз у науці існує два основних під-